

DAVAMLI MODERNLƏŞMƏDƏ İSLAHATLARIN XİDMƏTİ

Afaq İmanova

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, Azərbaycan

email:afaqimanova2023@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-3289-555X>

Xülasə. Məqalə davamlı modernləşmə və sosial modernləşmə anlayışlarının, eləcə də onların inkişafına təsir edən islahatların tədqiqinə həsr olunub. Məqalədə müəllif cəmiyyətdəki modernləşmə proseslərini rasionallıq və onun növləri baxımından fəlsəfi dərkinə cəhd edir. Rasional və qeyri-rasional münasibətlərin sosial modernləşmənin səmərəliliyinə təsiri təhlil edilir.

Açar sözlər: davamlı inkişaf, sosial rifah, islahatlar, modernləşmə, sosial modernləşmə

Giriş

Sosial dəyişiklik problemi müasir fəlsəfədə və sosial elmdə mərkəzi, əsas problemlərdən biridir. Cəmiyyətlər necə və niyə dəyişir, sosial dəyişiklik prosesinin qaçılmaz olub-olmaması - sosial dinamika problemlərinə aid bu və bir çox başqa məsələlər ictimai və humanitar elmlər sahəsinin mütəxəssisləri tərəfindən geniş müzakirə olunur.

Sosial dəyişiklik anlayışı son dərəcə çoxşaxəlidir, o, sosial strukturların, təcrübələrin transformasiyasını, yenilərinin yaranması və ya köhnə qrupların fəaliyyətinin təmin edilməsini, qarşılıqlı əlaqə və davranış formalarını əhatə edir. Sosial mühtdə (onun müxtəlif səviyyələrində - mikro-mezo-makrosəviyyədə) müxtəlif sürət, miqyas, mürəkkəblilik, istiqamətdə ekoloji, demografik, texnoloji, iqtisadi, siyasi, sosial-mədəni, sosial-psixoloji dəyişikliklər baş verir. Bütün bu saysız-hesabsız dəyişikliklər müxtəlif səbəblərdən (amillər, mənbələr) yaranır ki, onların iyerarxiyasını yenidən qurmaq olduqca çətin, çünki onlar çoxdur və bir-biri ilə sıx əlaqədirlər [6, 37].

Sosial dəyişikliyin özü çox qeyri-müəyyən və çoxşaxəli olduğundan onun tədqiqi dəyişikliklərin mahiyyətini və istiqamətini izah etmək üçün nəzərdə tutulmuş müxtəlif nəzəri və metodoloji proqnozlar çərçivəsində həyata keçirilə bilər. Müasir yerli sosial elmdə üç ən populyar sosioloji makronəzəriyyə mövcuddur: formasiya, sivilizasiya və modernləşmə.

Əsas hissə

Modernləşmə paradigmasına maraq daha çox ölkədə gedən fundamental siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni transformasiyanın öyrənilməsində onun koqnitiv effektivliyinə ümidlə bağlıdır. Modernləşmə paradigması XX əsrin ortalarında Avropa müstəmləkə imperiyalarının dağılması və Asiya, Afrika və Latın Amerikasında çoxlu sayda “gənc millətlər”in meydana çıxması şəraitində formalaşmışdır. Beləliklə, gənc millətlər gələcək inkişaf üçün yollar seçmək problemi ilə üzləşmişlər.

Modernləşmə proqramının özü (ənənədən müasirliyə keçidi sürətləndirən) kommunist oriyentasiyasına alternativ olaraq ABŞ və Qərbi Avropanın alimləri və siyasətçiləri tərəfindən Üçüncü Dünya ölkələrinə təklif edilmişdi. 1950-ci illərdə və 1960-cı illərin əvvəllərində müxtəlif analitik cərəyanlar və nəzəri əhəmətlər, Üçüncü Dünya ölkələrinin təkamülünə təkan verməkdə xüsusilə faydalı görünən inkişaf problemlərinə dair vahid fənlərarası müqayisəli perspektivdə bir araya gəldi.

Sonralar, XX əsrin ikinci yarısında modernləşmə perspektivi çərçivəsində ənənəvi cəmiyyətdən müasir, sənaye cəmiyyətinə keçidin müxtəlif aspektlərinin, o cümlədən tarixi aspektlərinin öyrənilməsində mühüm nəzəri, metodoloji və empirik təcrübə toplandı. Eyni zamanda böyük ölçüdə təkamülçülük və funksionalizmin təsiri altında formalaşan modernləşmə paradigması uzun bir təkmilləşmə yolu keçmişdir. Modernləşmə perspektivi, məzmununa düzəlişlər edən real inkişaf prosesləri ilə daimi qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edən bir nəzəriyyənin nümunəsidir [3, 14].

Modernləşmə məktəbinin təkamülünün aşağıdakı mərhələlərini ayırd etmək olar:

1) 1950-ci illərin ikinci yarısı - 1960-cı illərin birinci yarısı - klassik versiyada modernləşmə tədqiqatlarının meydana gəldiyi və sürətlə inkişaf etdiyi dövr. Amerikalı politoloq Qabriel Almondun fikrincə, modernləşmə tədqiqatları 1960-cı illərin ortalarına qədər “böyüyən sənayelər” hesab olunurdu;

2) 1960-cı illərin sonu - 1970-ci illər - modernləşmə perspektivinin həm daxili, həm də xarici əhəmiyyətli tənqidlərə məruz qaldığı kritik dövr;

3) 1980-ci illər - modernləşmə tədqiqatlarının dirçəlişinin postkritik dövrü, bu dövrdə modernləşmə, asılılıq və dünya sistemi təhlili məktəblərinin yaxınlaşma tendensiyaları özünü göstərdi. İngilis alim E.Sou bu dövrün modernləşmə araşdırmalarını “yeni modernləşmə araşdırmaları” adlandırır;

4) 1980-ci illərin sonu - 1990-cı illər - postmodernləşmənin təhlilinə əsasən, neomodernləşmənin formalaşmasına Mərkəzi-Şərqi Avropa və Avrasiya ölkələrində baş verən möhtəşəm transformasiyalar təsir göstərmişdir.

Modernləşmə paradigması çərçivəsində inkişaf proseslərinin müxtəlif aspektlərini izah etmək üçün bir çox nəzəri, metodoloji və intizam yanaşmaları hazırlanmışdır. Bu işin məqsədi modernləşmə perspektivi kontekstində istifadə olunan bəzi nəzəri və metodoloji modelləri xarakterizə etməkdir. Bu cür yanaşma modernləşmə paradigmasının təkamülünü daha dolğun işıqlandırmağa və onun gələcək inkişafı üçün mümkün perspektivləri təsvir etməyə imkan verir.

Bundan sonrakı dövrdə, artıq modernləşmə “inqilabi” dəyişikliklərin həyata keçirilmə sürəti baxımından təkamüllü, genişlənmiş bir proses kimi qəbul edilməyə başladı. Təkamül bütün cəmiyyətlərin keçməli olduğu müəyyən mərhələlər və ya modernləşmə mərhələləri çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Məsələn, ənənəvi, keçid və modernləşmiş cəmiyyətlərin mərhələləri adətən fərqləndirilir; tarixçi-professor Siril Blek tərəfindən müəyyən edilən modernləşmənin dörd mərhələsi vardır: 1) “modernity” çağırışı - ənənəvi bilik səviyyəsi ilə xarakterizə olunan cəmiyyətin müasir ideyalar və institutlarla ilkin qarşıdurması, onda modernləşmə tərəfdarlarının meydana çıxması; 2) modernləşən elitənin konsolidasiyası - hakimiyyətin ənənəvidən adətən bir neçə nəsil davam edə bilən şiddətli inqilabi mübarizə prosesində liderlərin modernləşdirilməsi; 3) iqtisadi və sosial transformasiya - cəmiyyətin əsasən aqrar, kənd həyat tərzinin üstünlük təşkil etdiyi həyat tərzindən əsasən şəhərləşmiş və sənaye həyat tərzinə çevrildiyi ana qədər iqtisadi artım və sosial dəyişikliklər; 4) cəmiyyətin inteqrasiyası - iqtisadi və sosial transformasiya cəmiyyətin sosial quruluşunun əsaslı şəkildə yenidən qurulmasını yaradır [4, 67-68].

Xətti model, adətən, ənənəvilik və modernləşmənin ideal-tipik şəkillərinin müqayisəsi əsasında hazırlanmış, əslində, iki qütbü təmsil edən standart modernləşdirmə meyarları probleminin müzakirəsini stimullaşdırdı. Bu meyarlar xətti model tərəfdarları tərəfindən modernləşmə yoluna qədəm qoymuş bütün cəmiyyətlər üçün məcburi hesab olunurdu. Belə ki, israili sosioloq Şmuel Eyzənştadt özünün ilk əsərlərindən birində cəmiyyətin müxtəlif sahələrinə münasibətdə modernləşməni müşayiət edən əlamətlər toplusunu formalaşdırmışdır.

Sosial sahədə modernləşmənin sosial-demoqrafik aspektləri, Eyzənştadtın görə, sosial səfərbərlik anlayışı ilə kifayət qədər dəqiq təsvir olunur. Tədqiqatçıya görə, sosial-struktur dəyişikliklərə “fərdi və institusional strukturların fəaliyyətinə münasibətdə yüksək diferensiallaşma və ixtisaslaşma”, “fərdlər tərəfindən yerinə yetirilən müxtəlif rollar arasında, xüsusən də peşəkar və siyasi rollar arasındakı ayrılma daxildir.

İqtisadi sahədə modernləşmə, alimin fikrincə, elmi biliklərin sistemli tətbiqi ilə stimullaşdırılan texnoloji artımla müşayiət olunur. Başqa sözlə desək, o, iqtisadi modernləşməni yüksək səviyyəli texnologiyalara əsaslanan sənaye sisteminin inkişafı, iqtisadi rolların və təsərrüfat fəaliyyət sahələrinin getdikcə daha çox ixtisaslaşması, eləcə də iqtisadi fəaliyyətin əsas istiqamətlərinin miqyasının və mürəkkəbliyinin artması kimi təqdim edirdi.

Eyzənştadt siyasi sahədə modernləşmənin aşağıdakı xüsusiyyətlərini ayırd etmişdi: mərkəzi, qanunvericilik, icraedici və siyasi institutların güc potensialının artması hesabına siyasi fəaliyyətin ərazi miqyasının genişlənməsi; davamlı “siyasi hakimiyyətin əhalinin daha geniş kütlələrinə - hər bir yetkin şəxsə doğru yayılması; onların konsensual əxlaqi nizama daxil edilməsi”.

Mədəniyyət sahəsində modernləşmə, S.Eyzənştadtın görə, mədəni dəyər sistemlərinin əsas elementlərinin (din, fəlsəfə, elm) diferensiallaşması ilə səciyyələnirdi [5, 2-5].

Beləliklə, dövlətin müxtəlif sahələrdə modernləşməsi sayəsində cəmiyyətdə sosial rifahın artması prosesi baş verir ki, bu da davamlı inkişafın ən mühüm tərkib hissələrindən biridir. Sosial rifahın və cəmiyyətin modernləşməsini şərtləndirən amillərdən ən birincisi sosial, demokratik dövlətin mövcudluğudur.

Sosial dövlət insanın ən yüksək dəyərini elan edən və şəxsiyyətin layiqli yaşaması, sərbəst inkişafı və yaradıcı (əmək) potensialının özünü həyata keçirməsi üçün şərait yaradan hüquqi demokratik dövlətdir. İnsanın layiqli həyatı onun müasir inkişaf etmiş cəmiyyət standartları səviyyəsində maddi təminatı, mədəni dəyərlərə çıxışı, şəxsi təhlükəsizlik hüquqlarının təmin edilməsi, insanın azad inkişafı isə onun fiziki, əqli və mənəvi cəhətdən təkmilləşməsi kimi başa düşülür.

Hüquqi demokratik dövlətin sosiallıq dərəcəsini qiymətləndirmək üçün meyarlar bunlardır:

- insan hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi;
- fəal və güclü sosial siyasətin aparılması;
- vətəndaşların əksəriyyəti üçün layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi;
- əhalinin ən həssas təbəqələrinə və qruplarına ünvanlı dəstək, yoxsulluğun azaldılması və aradan qaldırılması;

- hökumət və idarəetmənin bütün səviyyələrində qərarların hazırlanmasında və sosial ekspertizasında vətəndaşların real iştirakı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasının təmin edilməsi;

- ictimai razılığın əldə edilməsinin əsas mexanizmi kimi sosial tərəfdaşlıq sistemini tanıyan və inkişaf etdirən hüquq və təminatlara riayət edilməsi və dövlətin tənzimləyici rolu ilə işçinin və işəgötürənin maraqlarının balanslaşdırılması;

- hər hansı sahibkarlıq subyektinin, hər hansı mülkiyyətçinin konkret sosial məsuliyyət daşımaları olduğu təminatlar;

- işçilərin səhmdarlığının inkişafı əsasında, o cümlədən gəlirlərin vergilərin zənginlərdən yoxsullara yenidən bölüşdürülməsi və cəmiyyətin ən əmək qabiliyyətli üzvlərinə daha çox yük düşməsi yolu ilə təmin edilən sosial ədalət və cəmiyyətin sosial həmrəyliyi; az əmək qabiliyyətli insanlara kömək etmək üçün;

- kişi və qadınların gender bərabərliyi;

- dövlət və ictimai işlərin idarə olunmasında bütün vətəndaşların iştirakı, istehsalın idarə olunmasında işçilərin iştirakı, sosial tərəfdaşlıq sisteminin inkişaf etdirilməsi;

- ailənin möhkəmlənməsinə, vətəndaşların, xüsusən də gənclərin mənəvi, mədəni, əxlaqi inkişafına, əcdadların irsinə və nəsillərin davamlılığına qayğıkeş münasibətə, milli-tarixi ənənələrin orijinallığının qorunub saxlanmasına yönəlmiş hüquq və təminatlar.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 25-ci maddəsinə və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 11-ci maddəsinə uyğun olaraq, sosial dövlətin strateji məqsədi hər bir insanı, qida, geyim, mənzil, tibbi qulluq və zəruri sosial xidmətlər də daxil olmaqla, onun özünün və ailəsinin sağlamlığının və rifahının qorunub saxlanılması üçün zəruri olan həyat səviyyəsinə malik olmaq hüququ və işsizlik, xəstəlik, əlillik, dullaq, qocalıq halında və ondan asılı olmayan digər səbəblərə görə dolanışıq vəsaitlərini itirdiyi halda təminat hüququ verməkdir [2].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 16-cı maddəsində də bu hal öz əksini tapmışdır: “Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qalır” [1, m.16].

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların sosial sabitliyi və sosial təminatı uğurlu islahatlar və dövlət proqramları vasitəsilə təmin edilir. Müstəqillik illərində Azərbaycan bu istiqamətdə yaxşı nəticələr əldə edə bilmişdir. Əhalinin sosial sabitliyi və sosial təminatı hər bir dövlətin çiçəklənməsi, müasir demokratik cəmiyyətin inkişafı üçün əvəzsiz şərt kimi qəbul edilir. Öz növbəsində, cəmiyyətin sabitliyinin möhkəmləndirilməsi hüquqi və proqram islahatları çərçivəsində həyata keçirilən uğurlu sosial-iqtisadi modernləşmə ilə bağlıdır. Onlar hakimiyyətin icra, qanunverici və məhkəmə qollarının əlaqələndirilmiş fəaliyyətini və qarşılıqlı fəaliyyətini təmin edir.

Ölkədə aparılan sosial islahatlar və davamlı modernləşmə sayəsində dövlətin sosial siyasətinin yeni prinsipləri göstərilmişdir ki, onların əsasını dövlət tərəfindən sosial təminatların təmin edilməsi üzrə səylərin vəhdəti və vətəndaşların öz sağlamlığı və rifahı üçün şəxsi məsuliyyəti təşkil edir. Dövlətin

həyata keçirdiyi güclü sosial siyasət sosial sabitliyi və harmoniyanı təmin etməklə, sosial yönümlü cəmiyyətin də əsaslarını qoymuşdur.

Nəticə

Beləliklə, ölkənin sosial modernləşməsinin əsas mahiyyəti köklü transformasiyanı, vətəndaşların şüurunun asılı əhval-ruhiyyədən aktiv həyat mövqeyinə keçməsinə nəzərdə tutur ki, bu da dövlət siyasətinin ən prioritet sahələrindən biridir. Birmənalı olaraq qeyd etmək lazımdır ki, modernləşmə o zaman uğurlu olar ki, birincisi, Milli Konsepsiya və müvafiq plan vasitəsilə həyata keçirilsin; ikincisi, bütünlüklə sürətləndirilmiş sənaye-innovativ inkişafı ilə bağlı real iqtisadi nailiyyətlərə əsaslınsın. Sənaye və innovativ inkişafdən kənar heç bir modernləşmə, sadəcə, mümkün deyil.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 12 noyabr 1995-ci il.
2. Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi. <https://www.coe.int/az/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->
3. Алексеев В.В., Побережников И.В. Школа модернизации: эволюция теоретических основ // Уральский исторический вестник. Екатеринбург, 2000. № 5-6: Модернизация: факторы, модели развития, последствия изменений. С. 8-49
4. Black C.E. The Dynamics of Modernization: A Study in Comparative History. N.Y.: Harper Colophon Books, 1975. P. 67-68
5. Eisenstadt S.N. Modernization: Protest and Change. P. 2-5.
6. Moore W.E. Social Change. Englewood Cliffs, N.Y.: Prentice-Hall, 1974. P. 34-46

ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕФОРМ В УСТОЙЧИВОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ

Афаг Иманова

Аннотация. Статья посвящена исследованию понятий «устойчивая модернизация» и «социальная модернизация», а также реформ, влияющих на их развитие. В статье автором предпринята попытка философского осмысления процессов модернизации в обществе с позиций рациональности и ее видов. Проанализировано влияние рациональных и иррациональных установок на эффективность социальной модернизации.

Ключевые слова: устойчивое развитие, социальное обеспечение, реформы, модернизация, социальная модернизация

REFORMS FOR SUSTAINABLE MODERNIZATION AND SOCIAL SECURITY

Afaq Imanova

Abstract. The article is devoted to the study of the concept of sustainable modernization and social modernization, as well as reforms that affect their development. In the article, the author made an attempt to philosophically comprehend the processes of modernization in society from the standpoint of rationality and its types. The influence of rational and non-rational attitudes on the effectiveness of social modernization has been analyzed.

Keywords: sustainable development, social security, reforms, modernization, social modernization.

Rəyçi: f.e.d., prof. Sakit Hüseynov